

**CHINGIZXON VA AMIR TEMUR QO‘SHINLARINING JANGOVAR
HOLATI**

Boyto‘rayev Sirojiddin Usmon o‘g‘li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o‘qituvchisi

Sopoyev Nizom Bozorboy o‘g‘li

Xushmuratov Davlatnur Normumin o‘g‘li

Xudayarov Umrbek Ixtiyor o‘g‘li

Toshpo‘latov Asilbek Rashidovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada ikki sarkarda Chingizxon va Amir Temur garchand bir-biridan keskin farq qiluvchi ikki zamonda yashamagan bo‘lsada, ularning davlat barpo etishdagi sharoit o‘zgacha bo‘lgan.

Qo‘shinlarning ahloqiy-ruhiy holatini barqaror saqlab turishda, agar zarur bo‘lsa uni mustahkamlashda harbiy sarkardaning harbiy mahorati, shaxsiy namunasi, diniy motiv, musiqiy kuy-qo‘shiqlar, jangchilarni oldinga harakatlantiruvchi turli chaqiriqlar va hayratlanarli nutqiy birikmalar muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Chingizxon turli din, e‘tiqodga sig‘inuvchi, turli til va lahjalarda so‘zlovchi bir-biri bilan kelishmay maydalashib ketgan urug‘, ulus va qabilalarni o‘zaro-nizolaridan ustamonlik bilan foydalanib, kichik bir hududda o‘z davlatini barpo qildi va o‘zi e‘tiqodsiz bo‘lgani holda barcha dinlarga nisbatan baravar munosatda bo‘lib hokimiyatini tikladi hamda keyinchalik bu amaliyotni vorislariga ham nasihat qilib qoldirdi.

Amir Temur esa islom bayrog‘i keng yoyilgan, aholisining aksariyati musulmon bo‘lgan Movarounnahr va Xuroson o‘lkalarida yashovchi islomga e‘tiqod qiluvchilar ishonchiga kirib, sayidlar va shayxlar rahnamoligida yagona islom g‘oyasi qo‘llab-quvvatlagan va mana shu asosda o‘z armiyasi ruhiy holatini, tartib-intizomini ushlab turgan.

Kalit so‘z: qo‘shinlar ruhiy barqarorligi, jangovar chaqiqir, diniy motiv, harbiy hiyla, rag‘batlantirish tizimi, jazolash tizimi, harbiy sarkardaning huquqlari, harbiy orkestr

Kirish. Markazlashgan davlatga asos solgan Chingizxon va Amir Temur davlat hududlarini kengaytirishda qo‘shinlaridagi jangovar ruhning yuqoriligi g‘alabaning tezkorligini ta‘minlagan.

Janglarda hududlarning bosib olinishi erishilgan g‘alabalarni qo‘lga kiritishda ular qo‘shinlarining boshqa davlatlar qo‘shinlaridan qurol-yaroqlarning sifati, ularni mohirona ishlata olish, tartib-intizom va albatta, eng asosiysi qo‘shinning jangovarlik

sifatlariga asos bo'lgan hamda ruhiy barqarorlik ustunligi bilan lashkarboshilarning o'tkir fikrlay olishlari, ajoyib strategik va taktik qoidalardan foydalana olishlari bilan izohlashimiz mumkin.

Insoniyat tarixi urushlarga boy bo'lgan, urushlardan ko'zlangan asosiy maqsad hukmdorlarning davlat hududlarini kengaytirishi, mol-mulkka, martabaga va shuxratparastlikka intilishi bo'lgan. Urushda ma'lum bir maqsad qo'yiladi, jumladan istilochi tomon o'lja, boylik, hududlarni kengaytirish va boshqa shu kabi moddiyat uchun, himoyachi tomoni esa yurt mudofaasi, shaxsiy erkinligi va tinchligi uchun kurashadi. Harbiy sarkardaning vazifasi qo'shinlarda jangovor ruhni oshirish, ongi va xis-tuyg'usiga ta'sir etish, mahoratidan hamda ularni rag'batlantirish, agar kerak bo'lsa hiylalar ishlatib jangda g'alaba qozonish boshqarishdan iborat bo'lgan. Qo'shinlar jangovor ruhini oshirishda jangchilar ahloqiy-ruhiy holatini ushlab turish va mustahkamlashda diniy omilning o'rni beqiyos bo'lgan.

Biz ko'rib o'tmoqchi bo'lganimiz ikki sarkarda Chingizxon va Amir Temur garchand bir-biridan keskin farq qiluvchi ikki zamonda yashamagan bo'lsada, ularning davlat barpo etishdagi sharoit o'zgacha bo'lgan.

Mo'g'ullar davlatini tashkil toptirishda Chingizxon turli din, e'tiqodga sig'inuvchi, turli til va lahjalarda so'zlovchi bir-biri bilan kelishmay maydalashib ketgan urug', ulus va qabilalarni o'zaro-nizolaridan ustamonlik bilan foydalanib, kichik bir hududda o'z davlatini barpo qildi va o'zi e'tiqodsiz bo'lgani holda barcha dinlarga nisbatan baravar munosatda bo'lib hokimiyatini tikladi hamda keyinchalik bu amaliyotni vorislariga ham meros qilib qoldirdi.

Markazlashgan davlat tashkil topishda Amir Temur islom dinidan foydalangan. Islom bayrog'i keng yoyilgan, aholisining aksariyati musulmon bo'lgan Movarounnahr va Xuroson o'lkalarida yashovchi islomga e'tiqod qiluvchilar ishonchiga kirib, sayidlar va shayxlar rahnamoligida yagona islom g'oyasi ostida g'ayridinlardan mamlakatni tozalash shiori bilan Tug'luq Temur va uning o'g'li Ilyosxo'ja boshliq mo'g'ullarni mamlakatdan quvib chiqarishga erishdi va aynan mana shu tamoyil asosida keyinchalik Oltin O'rda hududlari, Rus knyazliklar, Hindiston va Xitoy (garchi o'limi sabab yakunlanmay qolgan bo'lsada) ga yurishlarni amalga oshirgan.

Sayyidlar va eshonlar Amir Temurni asr qahramoni, e'tiqod tayanchi va suyanchi, payg'ambar xush ko'gan odam deb e'lon qildilar. "Eng taqvodor kishilar kamalak yanglig' ilohiy nurning Muhammad payg'ambarning qabridan chiqib, Ollohning aziz bandasi Amir Temurning yelkasiga tutashganini va uning bu ilohiy nurga chulg'anganini ko'rganlari haqidagi mish-mishni tarqatdilar va qo'llab-quvvatladilar. Shuning uchun uning barcha tadbirlari qo'shinlari uchun falakning azmu qarori, uning o'zga xalqlar tomon yurishlari ham azalning irodasi, Ollohning g'azabiga uchraganlar uchun buyurilgan jazo hisoblangan" deyilgan g'oya ham Amir Temur qo'shinlariga jangovorlik ruhini bergan.

Islom dini marosimlariga doimo rioya qilish, ya'ni jamoat bilan jang oldidan namoz o'qish, kechasi esa Amir Temurning yakka o'zi chodirida namoz o'qib, mulohaza yuritishi janchilarga mardlik va jangning muvaffaqiyatli tugashiga ishonch bag'ishlagan.

Qo'shinlarning ruhiyatiga ta'sir qiluvchi bunday chora-tadbirlarni qo'llashdan tashqari Amir Temur bo'ysindirilgan mamlakatlarini muvaffaqiyatli boshqarish lozimligini yaxshi tushunar va boshqarishga loyiq kishilarni mahorat bilan tanlashni buning birinchi sharti deb hisoblardi.

Amir Temurning dinga e'tiqodi mohir qo'llarida u yuksak san'at bilan harakatlantira oladigan harbiy-siyosiy mashinaning asosiy dastagi bo'lib xizmat qila boshladi. Amir Temurning boshqaruv tartiboti shu jihati bilan hech qanday diniy e'tiqodga bo'ysinmagan o'z lashkarlarida bosqinchilikka rag'batni boshqa mutaassiblik usullari bilan qo'zg'ata olgan Chingizxonning boshqaruvidan farq qilgan.

Rus imperiyasi tarixchisi Mixail Ivaninning xitoy qo'lyozmalarini o'rganish asnosida bergan ma'lumotlariga ko'ra Chingizxon tartib bergan mo'g'ul-tatar qo'shinlarining barcha axloqiy-ruhiy sifatlari, jangovar harbiy san'ati ma'lum ma'noda xitoyliklardan olgan bo'lishi ehtimoldan xoli emas.

Chingizxonning jangda og'ir qo'shinlari, ya'ni sovut kiygan jangchilar o'rtada, yengil qo'shinlar esa otliqlar panohida-chekkada joylashgan. Jang oldidan sarkardalar qo'shinlar jangovor ruhini ko'tarish uchun qisqagina nutq so'zlab, jangda agarda muvaffaqiyatga erishilsa, turli o'ljalar, suruvlar podasini o'tlatish uchun bepoyon yaylovlarga egalik qilish istagi bilan ularni ruhlantirgan va buyruqlar bergan. Lashkarlar bir maromda qadam tashlab, otliqlar esa musiqa sadosi ostida hayqiriqlar bilan otlarni kishnatib yurishni boshlashgan.

Chingizxon ovni urush maktabi deb atagan va tinchlik davrida hayvonlar bilan urush olib borish, hayvonlar uyasini topib, tayinlangan joyga quvlab borgan, ularning yo'llarini kesib, o'z qo'shinlarida joy xususiyatlaridan foydalanishni, tartib bilan harakat qilishni, merganlik va harbiy saboqni takomil ettirgan (hozirgi kunda tinchlik davrida qo'shinlarni jangovar sharoitga yaqinlashtirilgan harbiy dala o'quv maydonlari, psixologik to'siqlar yo'lagi va hokazo shu kabi jang manzarasini aks ettiruvchi vositalar qadimda aynan shunday ko'rinishda bo'lgan. *Muallif*).

Chingizxon o'z qo'shinida shunaqangi tartib-intizom o'rnatgan bo'lsa, uning Yaso qonunlari asosida jangchilar oddiygina bir ijtimoiy qilmish uchun qattiq jazo muqarrarligini qo'zi bilan ko'rib, qalbi bilan his qilishgan. Chingizxon katta qo'shinni boshqarish uchun albatta, tizimlashtirilgan boshqaruv va tartibga solingan tutum zarurligini inobatga olgan holda yarim yovvoyi ko'chmanchi qabilalar orasida yagona bo'lgan nizom talablari, ya'ni Yaso qoidalarini taomilga kiritdi. Aynan mana shu ustunlik, shu bilan birga ko'chmanchi qabilalarning yoshligidan qon-qoniga singigan jangovar ruhiy sifatlari sabab Chingizxon boshliq mo'g'ullar dushmanlaridan g'alaba

bayrog‘ini tortib olishga yetarli bo‘lgan. Masalan, Xorazmshoh Muhammadning lashkari

400 ming bo‘lishiga qaramay, Chingizxon qo‘shinining yaqinlashib kelayotgani uni kuchli sarosimga soldi. Chunki uning qo‘shinida tartib intizom, hukmdorga so‘zsiz bo‘ysinish, qiyinchiliklarga, yo‘qchiliklarga chidam layoqati kabi xususiyatlar yo‘q edi.

Ehtimol Muhammad o‘z qo‘shinlarining jasurligi va sodiqligiga ko‘p ishonmaganligi uchun ham qo‘shin orasida ruhiy tushkunlik paydo bo‘lgan bo‘lsa kerak.

Chingizxonning jangovor ruhni kutarishga kiritgan tartib, ya‘ni yurish boshlashdan avval yoki jang oldidan qo‘shinning ahvolini, qanday qurollanganligini, jihozlanganini, umuman uning holatini ko‘rikdan o‘tkazish qonuniga Amir Temur nihoyatda jiddiy ravishda amal qilardi.

Jangovor ruhni oshirishda jang oldidan amir qo‘shinlari tekis harakat bilan yurishlari uchun har bir safning joyini tayin qilar edi. Ular u joyga o‘zlarini otlarini o‘ngga ham so‘lga ham burmasdan borishlari, dushman bilan to‘qnashganda “Alloh-u akbar!” deb hayqirib, shiddat bilan unga tashlanishlari kerak edi. Bu tadbir safda turgan qo‘shinlarning hayajondan behuda otish bilan shug‘illanmasdan, diqqatni bir joyga jamlab shiddatli hujum qilishlariga qaratilgan edi.

Amir Temur so‘zlariga ko‘ra siyosat va tadbir bilan maqsadga erishish mumkin bo‘lgan yerda qurol bilan harakat qilish noto‘g‘ridir. Jang oldidan mohir diplomatik qobiliyatga ega, notiqlik sifatleri sohibi bo‘lgan vakillar dushman qarorgohiga yuborilgan. Ular bisotidagi barcha so‘z mulkidan foydalanib, qarshi tomon hukmdoriga psixologik ta‘sir ko‘rsatish yo‘li bilan tinch yo‘l bilan taslim bo‘lishga ko‘ndirgan. Ko‘nmagan yurt-qabilalar esa qurol kuchi bilan taslim etilgan⁶.

Qo‘shinning avangard qismlari boshlab bergan jangni o‘ng va chap qanot qo‘shinlari davom ettirishgan. Kerakli paytda Amir Temur boshchiligidagi markaziy qismlar ham jangga tashlangan. Jang paytida bevosita dushman qo‘shinlari qo‘mondoni qarorgohiga hujum qilib, uni asir olish, dushman tug‘larini yig‘ishtirish vazifalari yuklatilgan qismlar ham bo‘lganligini alohida aytib o‘tish lozim. Bu dushman qo‘shinini sarosimaga solish, markaziy boshqaruv (shtab) faoliyatini izdan chiqarishga va Amir Temur qo‘shinlarining g‘alabasiga olib kelardi. Dushman tug‘ini yiqitgan va qo‘lga olgan bahodirlar esa munosib taqdirlangan.

Temur tuzuklaridagi ma‘lumotlarga qaraganda, biror g‘anim armiyasini mag‘lubiyatga uchratgan sarkarda uchun maxsus mukofot ta‘sis etilgan, ya‘ni sharaflilik "bahodir"lik unvoni hamda tug‘ va nog‘ora berilgan.

Sohibqiron qo‘shinni o‘nlik, yuzlik, minglik, va o‘n minglik qismlarga ajratib boshqargan. Shuningdek, qo‘shin soniga qarab jang qilish usullari, lashkarni rag‘batlantirish, maosh tayinlash kabi barcha sohalariga e‘tibor qaratilgan. Amir

Temur o‘z xizmatidagilarni rag‘batlantirishda boylklarni ayamasi, ularni o‘zi bilan ovqatlanishga taklif qiladi, ehtiyojlarini qondirishga harakat qiladi, adolatli va beg‘araz bo‘lib, o‘z fuqarolarini va qo‘shinlarini o‘zining ta‘biri bilan aytganda qo‘rquv va umid orasida ushlab turar edi. U harbiy sohani yangicha asosda boyitgan.

Jangu jadal chog‘ida shijoat ko‘rsatib, dushman guruhini qochirishga muyassar bo‘lgan o‘nboshi shahar dorug‘asi, yuzboshi esa viloyat hokimi vazifasiga tayinlangan.

Biror lashkarboshining hayoti xavf ostida qolgan vaziyatda uni g‘anim o‘qidan asrab, o‘z ko‘ksini qalqon qilgan jangchilar Sohibqironning hurmat-e‘tiboriga va olqishiga sazovor bo‘lgan hamda maxsus inoyatlar bilan taqdirlangan.

Shuni ta‘kidlash lozimki, Amir Temur o‘z qo‘shini jangovar ruhiyatini ko‘tarish uchun nimaiki kerak bo‘lsa, barchasidan unumli foydalana olgan. Rag‘batga munosib jangchilarni ortig‘i bilan rag‘batlantirgan.

Amir Temur qo‘shinni pahlavon yigit tanasiga, lashkar qismlarini uning a‘zolariga qiyoslagan va janglarda qaysi a‘zolari vaqtida ishlatishni yaxshi bilgan. Qo‘shinda har bir

bo‘linmaning maxsus kiyimi, rangi, quroli mavjud bo‘lib, bu usullar uning qismlarni jangga yo‘naltirishda maxsus belgi bo‘lib xizmat qilgan.

Amir Temur qo‘shin tizimidagi ixchamlik, ularning o‘zaro uzviy bog‘liqligi, bir-biriga bo‘ysunishi, pog‘onalar tizimi mukammal ishlab chiqilgan.

Jan-Pol Ru Amir Temur va Boyazid Yeldirim munosabatlari va ular o‘rtasida bo‘lib o‘tgan Anqara jangini tahlil qilib o‘tgan. U *usmonlilar* armiyasining o‘z harbiy boshliqlariga Amir Temur qo‘shini kabi mustahkam bog‘lanmagani, Boyazid Ovrupaga yurish qilgani bilan jang harbiy harakatlar mazmunini Amir Temurchalik anglab yetmaganligini alohida ta‘kidlab o‘tgan Amir Temur Rodos ritsarlariga tegishli salbchi g‘ayridinlar maskani Smirnani ikki hafta mobaynida qo‘lga kiritgani, Boyazid Yeldirim esa o‘n ikki yil ovora bo‘lib bu yerni zabt eta olmaganligi, Sohibqironning harbiy layoqati Boyazidnikidan bir necha barobar ustun bo‘lganligini ko‘rsatib o‘tgan.

Temur ichki va tashqi siyosatda asosan qo‘shinga suyanardi, shuning uchun ham u harbiy islohga, ayniqsa qo‘shin boshliqlarini tanlash va ularni tarbiyalash, lashkariy qismlar va ularning joylashish tartibi, navkar va sarbozlarning qurollanishi hamda ichki intizom masalalariga nihoyatda katta ahamiyat berardi. Qo‘shinlarning jangovor ruhni ko‘tarishda uning “harbiy iste‘dodi, sarkardalik mahorati qo‘shinlarning tuzilishida hamda Oltin O‘rda xoni To‘xtamish, Dehli sultoni Mahmud va Turkiya sultoni Boyazidlar bilan olib borgan mahorabalarida va jang-u jadallarida qo‘llagan savtuljaysh (strategiya) va jang qilish uslublari tabiat-ul jaysh (taktika) da” namoyon bo‘lgan.

Qo‘shinlarning jangovor ruhini kutarishda jangovor taktikalar ham muhim o‘rin tutadi. Temur 10 minglik navkarni boshqarish uchun “tuman og‘asi”, minglik bo‘linmalar uchun “mirihazora”, yuzliklar uchun “qo‘shinboshi” va o‘nliklar uchun

esa “aylboshi” kabi harbiy mansablarni joriy etadi. Ularning haq-huquqlari, oylik maoshi belgilab beriladi. Masalan, oddiy sipohiy maoshi mingan otining bahosi barobarida, bahodirlar 2-4 ot bahosida, aylboshi qaramog‘idagi navkarga nisbatan ikki barobar ko‘p, yuzboshi o‘nboshidan ikki barobar ko‘p maosh belgilangan. Mingboshilarning maoshi qo‘shunboshi-nikidan uch barobar ortiq bo‘lgan¹¹. Jinoyat qilgan har bir jangchi o‘z maoshining o‘ndan bir qismidan mahrum etilgan (“Temur tuzuklarida” “Urush paytida xatolikka yo‘l qo‘ygan har bir jangchi”, deyilgan). Janglarda bahodirlik ko‘rsatib g‘alaba qozongan amir uchun in‘omlar ham belgilab qo‘yilgan. Masalan, qaysi bir amir mamlakat yoki viloyatni zabt etsa, u tug‘, nohora, bahodirlik martabasi, davlat kengashlariga bemalol kirish huquqi hamda biror viloyatning noibliligi bilan siylangan

Qo‘shinlarning jangovor ruhini oshirishda ma‘naviy va moddiy rag‘batlantirishlarni yo‘lga qo‘yilishi muhim ahamiyat kasb etgan. Jumladan, jangda o‘zini har tomonlama o‘rnak

sifatida ko‘rsatgan jangchilarga mukofotlar bilan sharaflash, maoshini oshirish, o‘lja bo‘lish vaqtida ulushini oshirish, yuqori mansabga ko‘tarish, faxriy unvon berish, “bahodir”, “botir” kabi nomlar bilan atash sifati berilsa, qo‘shin bo‘linmalariga nog‘ora, bayroq bilan taqdirlash an‘anasi bo‘lgan.

Otliq qismlarni boshqarishda jangoov ruhni ko‘tarish uchun maxsus ajratilgan suvoriy dovulchilar ikki tomoniga ikki nog‘oradovul osilib, jang paytlarida suvoriylarni mahorabaga chaqirish, ularning botiniy tuyg‘ularini kuchaytirish, xarakterini sobit qilish maqsadida ular bong urib qoqilgan.

Xulosa. Qo‘shinlarning jangovor ruhini ko‘tarishda “buyuk lashkarboshi va novator harbiy tashkilotchi sifatida Temurbek o‘ta intizomli armiya tuzishga, mahoraba chog‘ida qo‘shin qismlarini san‘atkorona boshqarishga, jang taqdiri hal bo‘ladigan joylarga harbiy kuchlarni o‘z vaqtida ustalik bilan yo‘llashga, har qanday to‘siq va g‘ovlarni tadbirkorlik bilan bosib o‘tishga, armiyadagi jangovar ruhni kerakli darajada ushlab turishga muvassar bo‘ldi.

Qo‘shinlarning jangovor ruhini ko‘tarishda Amir Temur qo‘shinida boshliqlarning huquqlarini ham belgilab qo‘ygan.

1. O‘nboshilar qochib ketgan yoki o‘lgan jangchilar o‘rniga boshqa jangchilarni qabul qilish huquqiga ega edilar;

2. yuzboshilar o‘z birodarlari tanlab olgan jangchilarni o‘nboshilik vazifasiga, mingboshilar esa shu tarzda o‘nboshilar ichidan saralab olinganlarni yuzboshilik vaziqasiga tasdiqlar edilar.

3. Harbiylar orasida ham raiyat orasida ham boshliqlarning vazifalari itoatsizlarni jazolash, o‘z burchlarini bajara olmaganlarni haydash va ularning o‘rniga boshqa kishilarni tayinlashdan iborat edi.

4. Amir Temur jismoniy jazo berishni yoqtirmagani uchun uni ta‘qiqilab

qo‘ygan, hokimiyati qamchi va tayoqdan kuchsiz bo‘lgan boshliq o‘zi egallab turgan lavozimga loyiq emas, der edi.

Tarixda o‘z nomini muhrlagan ikki sarkarda ham qo‘shinlar boshqaruvi, qo‘shinlarda o‘rnatilgan tartib, jangchilarda hujumkorlik sifatlarini, qiyinchiliklarga bardoshlilik fazilatlarini shakllantirishdagi tajribalarini bugungi kunda o‘rnak tarzida qo‘llansa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Lashkarning ahloqiy-ruhiy sifatlarini diniy omillarni inobatga olgan holda, moddiy rag‘batlantirish, turli hayqiriqlar hamda ularni olg‘a intilishga chorlovchi nutqlar bilan o‘z armiyasini ruhini ko‘targanligini maqolamiz davomida guvohi bo‘ldik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Ivanin “Ikki buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Temur”. Toshkent-“Fan” nashriyoti. 160-b.
2. A.Muhammadjonov. Temur va temuriylar saltanati. Qomuslar bosh tahririyati. Toshkent 1994. 41-b.
3. D.Ziyaeva. O‘zbekistondaharbiy ish tarixi. Toshkent-2012. 90-b.
4. A.Muhammadjonov. Temur va temuriylar saltanati. Qomuslar bosh tahririyati. Toshkent 1994. 37-b.
5. X.Dadaboev. Amir Temurning harbiy mahorati. Toshkent-1996. “Yozuvchi nashriyoti”. 8- b.
6. D.Ziyaeva. O‘zbekistondaharbiy ish tarixi. Toshkent-2012. 85-b.
7. Жан–Поль Ру. Тамерлан ... – С. 114.
8. Grakov B.D., Yakubovskiy A.Yu. Oltin O‘rda va uning qulashi. Toshkent. 1958-y. 288- 89-b.
9. Bunyodov Z. Anushtagin- Xorazmshohlar davlati (1097-1231). A. Ahmad va M. Mahmud tarjimasini. Toshkent. 1998-y. 78-b.
10. M.Ivanin “Ikki buyuk sarkarda: Chingizxon va Amir Temur”. Toshkent-“Fan” nashriyoti. 51-b.